

Aleksandra Białecka

Filozofia siedemdziesiąt lat po *Das literarische Kunstwerk* Romana Ingardena

Sprawozdanie z konferencji w Toruniu (17—18 kwietnia 1999 roku)

W dniach 17—18 kwietnia 1999 roku odbyła się w Toruniu Ogólnopolska Konferencja Interdyscyplinarna „Znaczenie, wartość — modalność”. Została ona zorganizowana z okazji siedemdziesięciolecia napisania przez Romana Ingardena dzieła *Das literarische Kunstwerk*. Organizatorami byli: prof. Jerzy Perzanowski z Katedry Logiki UMK, prof. Roman S. Ingarden z Instytutu Fizyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika i prof. Andrzej Stoff z Zakładu Teorii Literatury Instytutu Filologii Polskiej UMK.

* * *

17 kwietnia w sesji przedpołudniowej, której przewodniczyła prof. Maria Gołaszewska, wygłoszone zostały następujące referaty:

1. „O jakościach metafizycznych” — prof. Władysław Stróżewski

Referent omówił dwie wyróżnione przez R. Ingardena podgrupy jakości metafizycznych — występujące w realnym życiu i występujące w sztuce. Przedstawił m.in. ontologiczną i epistemologiczną charakterystykę jakości metafizycznych. Wskazał na to, że jakości metafizyczne nie są własnościami przedmiotów ani tworam psychicznymi; można je poznawać jedynie w doświadczeniu naocznym i nieracjonalnym; konstytuują one sens życia i przeżyć; wraz z sytuacjami, w których się ujawniają, składają się na idee.

Problemy dyskusyjne:

- czy możliwe byłoby stworzenie na drodze logiczno-egzistencjalnej «rachunku» jakości estetycznych (prof. J. Perzanowski);

- czy własność dramatyczności jest prostą jakością metafizyczną, czy też koniunkcją wielu własności, które wcale nie są metafizyczne; czemu przysługuje dramatyczność — malowidłu, twarzy, charakterowi osoby wyznaczonemu przez wyglądy przy użyciu czysto fizycznych środków, czy też stanom psychicznym (prof. J. Jadacki);
- czy możliwa jest prawdziwościowa interpretacja dzieła sztuki; czy możliwa jest ona w wypadku każdego dzieła sztuki (dr W. Stefański).

2. „Przedmiot formalny, przedmiot materialny i prawdziwość (na marginesie pewnej dystynkcji Romana Ingardena)” — prof. Jan Woleński

Referent rozpatrzył możliwość zastosowania w teorii modeli — Ingardenowskich pojęć: „przedmiotu materialnego sądu” i „przedmiotu formalnego sądu”. Zastosowanie to mogłoby polegać na potraktowaniu modelu semantycznego zdania jako jego przedmiotu formalnego i uznaniu, że zdanie jest prawdziwe w modelu materialnym pod warunkiem, że przedmiot materialny jest adekwatnie reprezentowany przez przedmiot formalny.

Problemy dyskusyjne:

- co znaczy „adekwatne reprezentowanie” i na czym polega przyporządkowanie między przedmiotem materialnym sądu a przedmiotem formalnym tego sądu (prof. J. Jadacki);
- czy można utożsamiać relacje realne z relacjami intencjonalnymi (prof. J. Jadacki).

3. „Typy modalności w ontologii Romana Ingardena” — prof. Urszula Żgleń

Referentka wyróżniła i omówiła trzy typy modalności: (1) czystą możliwość, (2) konieczność ontologiczną i (3) możliwość empiryczną. Dwie pierwsze mają swą podstawę w strukturze wewnętrznej idei, ostatnia — wyróżniona w ontologii egzystencjalnej — związana jest z pojęciem zmiany.

Problemy dyskusyjne:

- jak się ma ontologia — w ujęciu R. Ingardena — do nauki (prof. J. Perzanowski);
- czy ciąg wzajemnie powiązanych stanów rzeczy może się nagle zacząć i czy może się nagle urwać (prof. J. Jadacki).

4. „Czy logika niefregowska jest logiką modalną?” — prof. Jerzy Pogonowski

Referent przedstawił syntaktyczną i semantyczną charakterystykę pojęć modalnych, «filozoficzne zaplecze» logiki niefregowskiej i jej podstawy, a także powody, dla których logika ta zajmuje wyróżnioną pozycję wśród logik nieklasycznych.

Problemy dyskusyjne:

- jak czytać następnik w implikacji: $(\alpha=\beta)\rightarrow(\alpha\leftrightarrow\beta)$, skoro symbol α w poprzedniku reprezentuje zdanie a nie nazwę zdania (prof. J. Jadacki);
- czy operatory intensjonalne mogą mieć interpretację inną niż wielowarstwowa (prof. J. Perzanowski).

* * *

17 kwietnia w sesji popołudniowej, której przewodniczącym był prof. Jan Woleński, wygłoszone zostały następujące referaty:

5. „Estetyka po Romanie Ingardenie” — Prof. Maria Gołaszewska

Referat dotyczył wpływu estetyki R. Ingardena na estetykę w Polsce i za granicą, a także rozważanych przez współczesnych estetyków zagadnień reinterpretacji oraz interpretacji inwersyjnej.

Dyskusja dotyczyła przede wszystkim tego, czy w świetle faktów historycznych krytyka filozofii R. Ingardena i przedstawicieli Szkoły Lwowsko-Warszawskiej ze strony ideologów komunistycznych była reinterpretacją czy krytyką inwersyjną (prof. J. Perzanowski i prof. J. Woleński).

6. „Zagadnienia zwielokrotnienia warstwowego wymiaru budowy dzieła literackiego w ujęciu Romana Ingardena” — prof. Andrzej Stoff

Referent wyjaśnił, dlaczego w dziele literackim często mamy do czynienia z większą niż cztery liczbą warstw (warstwa brzmień słownych, warstwa jednostek znaczeniowych, warstwa świata przedstawionego, warstwa uschematyzowanych wyglądków). Zwrócił przede wszystkim uwagę na problematykę czasu i przestrzeni w utworach literackich o skomplikowanej strukturze (np. powieść o budowie szkatułkowej), ale także na problemy rozróżnienia warstw w wypadku dialogu czy też opisów wygłaszanych przez postać literacką. Uznał w związku z tym za niezbędne wyróżnienie poza warstwami dzieła literackiego także podwarstw.

Problemy dyskusyjne:

- czy mowa zależna należy do jednej warstwy, czy też mamy w jej wypadku do czynienia z piętrowością; czy wypowiedzi postaci wprowadzają kolejne piętra — warstwy wypowiedzi; jak ujmować warstwy np. *Rękopisu znalezionego w Saragossie* (prof. J. Jadacki);
- jak specyficzne zabiegi stylistyczne w warstwie znaków graficznych (np. rozstrzelenie druku, wielokropki w wierszach C.K. Norwida) wpływają na odczytywanie całego utworu poetyckiego (prof. W. Stróżewski);
- czy wyróżnienie poszczególnych warstw musi prowadzić do niejasności i sprzeczności, skoro w danym momencie w utworze literackim wypowiada się zawsze jedna osoba, a więc możliwe jest zachowanie «linearyzmu» (prof. W. Stróżewski).

7. „Kilka uwag na temat przekładu dzieła *Das literarische Kunstwerk* na język hiszpański i polski” — dr Witold Stefański

Referent zanalizował różne wersje językowe dzieł R. Ingardena. Poruszył w szczególności problem adekwatności i doskonałości przekładu. Omówił także, jakie warunki muszą być spełnione, aby przekład był wierny.

Dyskusja dotyczyła przede wszystkim kwestii internacjonalizmów językowych i kryteriów tożsamości znaczenia słów w ramach grup językowych.

* * *

17 kwietnia w sesji wieczornej, której przewodniczył prof. Edward Świderski, wygłoszone zostały następujące referaty:

8. „Znaczenie. Modalność. Wartość. Prolegomena do nowoczesnej retoryki” — prof. Jakub Lichański

Referent odwołując się do E. Husserla ujął retorykę jako teorię trwałych struktur językowych, charakteryzujących teksty literackie. Trwałość tych struktur zagwarantowana jest przez to, że są one konkretyzacjami świata idei.

Problemy dyskusyjne:

- czy do adekwatnej interpretacji porównań literackich (typu „nos jak haczyk”) niezbędne jest zakładanie istnienia idei (prof. J. Jadacki);
- czy zdania typu: „Chcę, abyś wiedziała, że...” zawsze są zdaniami perswazyjnymi; czy w wypadku zdań: „Chcę, abyś wiedziała, że cię kocham” i „Chcę, abyś wiedziała, że tablica jest zielona” nie jest istotne to, że pierwsze komunikuje adresatce coś ważnego, drugie natomiast — nie (dr A. Wierzbicka).

9. „Dzieło otwarte. Ingardenowska koncepcja tzw. prawdy w literaturze” — dr Irena Urbaniak

Referat dostarczył analizy fikcji literackiej, odwołującej się do koncepcji *quasi-sądów* jako sądów charakterystycznych dla dzieła literackiego.

10. „Próba częściowej interpretacji filozofii mojego ojca, Romana Ingardena, z punktu widzenia fizyki i japonologii” — Roman S. Ingarden

Referent — odwołując się do rezultatów fizyki współczesnej — opowiedział się za tzw. modalizmem, zgodnie z którym istnieją (w różny sposób) tylko stany rzeczy, a indywidua są ciągami faktów; modalnością — a nie substancją — jest w szczególności energia. Modalizm ma być uogólnieniem ontologicznego stanowiska R. Ingardena. Zaproponowana też została interpretacja Ingardenowskiej erotetyki w świetle analizy przykładów z języka japońskiego, zgodnie z którą rozróżnienie starej i nowej informacji w remacie i temacie zdania umożliwia właściwe zrozumienie pytań.

Problemy dyskusyjne:

- czy modalność można traktować jako wartość logiczną *sui generis* (dr J. Ślósarska);
- w jakim stopniu można uznać Leibniza za prekursora modalnej sylogistyki (prof. J. Perzanowski).

11. „Ontologia języka w *Das literarische Kunstwerk*” — dr Grzegorz Trela

Referent wskazał charakterystyczne cechy ontologii Ingardenowskiej (odrzućenie nominalizmu, psychologizmu i idealizmu; traktowanie zdań jako rezultatów świadomościowych aktów zdaniotwórczych). Rozważył również kwestię tego, jak możliwa jest intersubiektywność sądów, skoro nie może być ona zagwarantowana przez istnienie społeczności. Zwrócił wreszcie uwagę na trudności w odróżnieniu tekstu literackiego od np. naukowego. To, że w jednym występują *quasi*-sądy a w drugim nie — nie jest dobrym kryterium, bo trzeba by uprzednio umieć je zidentyfikować.

Problemy dyskusyjne:

- jak rozstrzygnąć, czy rozważania dotyczące czasu w *Czarodziejskiej Górze* wyrażone są w sądach, czy *quasi*-sądach (prof. W. Stróżewski);
- czy literatura piękna może spełniać nie tylko funkcję artystyczną, ale również funkcję poznawczą (mgr P. Wasilewski);
- czy kryterium rozróżnienia tekstów naukowych od literackich może być kryterium terminologiczne (prof. J. Perzanowski).

* * *

18 kwietnia konferencja rozpoczęła się sesją specjalną: „Edyta Stein i Roman Ingarden o poznaniu drugiego człowieka” pod przewodnictwem prof. Jerzego Perzanowskiego. W jej obrębie wygłoszone zostały następujące referaty:

12. „Psychoontologiczne teorie Edyty Stein i Romana Ingardena: prezentacja i porównanie” — Tomasz Jarmużek i Maciej Nowicki

Referenci wyszli z założenia, że poznawanie cudzych stanów psychicznych jest faktem i po wskazaniu koncepcji poznawania drugiego człowieka odrzuconych przez R. Ingardena i E. Stein (*per analogiam*, kojarzeniową, przez naśladowanie i przez wczucie) porównali pozytywne tezy obojga filozofów dotyczące tego rodzaju poznania.

13. „Roman Ingarden i Edyta Stein. Dwie czy jedna teoria wczucia” — Karol Chrobak

Referent skupił się przede wszystkim na zasadniczej jego zdaniem różnicy pomiędzy teoriami E. Stein i R. Ingardena. Polega ona na tym, że w ujęciu R. Ingardena spostrzegając jakąś osobę i jej «życie wewnętrzne» robimy to w jednym akcie, natomiast w ujęciu E. Stein poznanie drugiej osoby wymaga dokonania poza «zwykłym spostrzeżeniem» rekonstrukcji nieuchwytnych bezpośrednio treści psychicznych.

14. „Teoria wczucia w ujęciu Edyty Stein i poglądy Romana Ingardena na poznawanie cudzych stanów psychicznych” — dr Janina Makota

Referentka przedstawia poglądy E. Stein i R. Ingardena na wczucie, rozumiane jako doświadczenie cudzej świadomości. Zauważyła przy tym, że zasięg osiągniętego w ten sposób poznania jest ograniczony i płynny.

Problemy dyskusyjne:

- czy w wypadku postulowanego wczucia można jego rezultaty uzupełniać («wypełniać») dodatkowymi aktami poznawczymi (prof. J. Jadacki);
- co przeszkadza, aby zgodzić się, że wyczuwamy — a zatem poznajemy bezpośrednio — skupienie «widoczne» np. na danej (spozstrzeganej) twarzy (prof. J. Perzanowski);
- o jakim rodzaju uzasadnienia możemy mówić w wypadku zdań o cudzych stanach psychicznych, skoro nie jest to uzasadnienie dyskursywne (prof. U. Żegleń);
- czy poznanie czyichś stanów psychicznych da się sprowadzić do poznania cech «składających się» np. na tragizm, czy też «widzimy» sam ów tragizm (prof. W. Stróżewski).

* * *

18 kwietnia w sesji przedpołudniowej, której przewodniczył prof. Jerzy Pogonowski, wygłoszone zostały referaty:

15. „Intencjonalność a ontologia Romana Ingardena” — prof. Andrzej Póltawski

Referent postawił sobie za cel wykazanie, że ontologia Ingardena ma swe źródło w pojęciu intencjonalności E. Husserla, co prowadzi do trudności w uzgodnieniu Ingardenowskiej intuicji rzeczywistości z jego ontologią.

Dyskusja dotyczyła kwestii empirycznej i fenomenalnej bazy dla konstrukcji ontologii oraz celowości posługiwania się w ontologii pojęciem jakości formalnych.

16. „Koncepcja zmiennej w semantyce Romana Ingardena” — dr Andrzej Rygalski

Referat dotyczył tego, z jakimi kategoriami i poziomami semantycznymi związane jest pojęcie zmiennej. Okazuje się, że występuje ono w warstwach znaczeń, odniesień i brzmień. Spostrzeżenie to ma duże znaczenie dla ontycznego statusu poszczególnych kategorii ontologicznych.

17. „O egzystencjalnych momentach nazw. Przyczynek do §15 *O dziele literackim* Romana W. Ingardena” — dr Jacek Wojtysiak

Referent przeanalizował Ingardenowską koncepcję egzystencjalnych momentów nazw. Omówił poszczególne elementy znaczenia nazw (intencjonalny wskaźnik kierunkowy, treść materialną, treść formalną, moment egzystencjalnej charakteryzacji i moment egzystencjalnej pozycji). Rozróżnił także rodzaje momentów egzystencjalnej pozycji i podał przykłady nazw, których znaczenia składają się z wymienionych wyżej elementów.

18. „Trudności z pytaniami (na marginesie *Essentiale Fragen* Romana Ingardena)” — prof. Jacek J. Jadacki i mgr Aleksandra Bialecka

Referat zawierał analizę podstawowych pojęć erotetyki w świetle poglądów R. Ingardena i Szkoły Lwowsko-Warszawskiej. Przedmiotem analiz były terminy: „*datum questionis* pytania”, „założenie pytania”, „niewiadoma pytania”, „pytanie dobrze postawione”, „odpowiedź właściwa” a także zagadnienie odróżnienia pytania od zdania i możliwe definicje tego pierwszego. Uwagi zmierzały do pokazania, że poczucia, które wiążą się z pytaniami na gruncie potocznej praktyki językowej, są niewyraźne i chwiejne i nie mają dotąd zadowalającej eksplikacji.

* * *

18 kwietnia w sesji popołudniowej, której przewodniczył prof. Jacek J. Jadacki, wygłoszone zostały następujące referaty:

19. „Czy Ingarden stał się rzecznikiem realizmu moralnego?” — prof. Edward Świdorski

Referent scharakteryzował tezę realizmu naukowego i zestawił ją z poglądem, określonym jako realizm moralny, a następnie pokazał, w jakim stopniu można uważać R. Ingardena za obrońcę tego poglądu.

20. „Czego wciąż jeszcze nie wiemy o wartościach” — dr Andrzej Lorczyk i Marek Magdziak

Referenci — nawiązując w tytule referatu do pracy R. Ingardena *Czego nie wiemy o wartościach* — rozważyli niektóre ważniejsze problemy aksjologii w świetle pewnych rozstrzygnięć H. Elzenberga. Przyjęli w szczególności za tym ostatnim, że coś jest wartościowe, gdy jest takie, jakie powinno być — i rozważyli m.in. kwestię oceny nie-faktów oraz powinności ontycznej.

21. „Kreacja wartości w układach względnie izolowanych (fenomenologia pola poznawczego a kognitywne hipotezy lokalizmu)” — dr Joanna Ślósarska

Referentka porównała ujęcie struktury tekstu zaproponowane przez R. Ingardena z koncepcją kognitywistyczną. Rozważyła m.in. kwestię zwartości i ciągłości tej struktury.

22. „Quasi-sądy” — mgr Piotr Wasilewski

Referat dotyczył centralnej kategorii Ingardenowskiej teorii dzieła literackiego, tj. kategorii *quasi-sądów*.

* * *

18 kwietnia w sesji wieczornej, której przewodniczył prof. Władysław Stróżewski, wygłoszone zostały następujące referaty:

23. „Roman Ingarden a Leitzen Brouwer: mistrz wyglądów jako podmiot twórczy” — prof. Włodzimierz Wasiukow

24. „Kategoria procesu u Romana Ingardena i Alfreda Whiteheada” — dr Cezary Gorzka

Punktem wyjścia referatu była analiza przypisu, który R. Ingarden poświęcił pojęciu procesu u A.N. Whiteheada. Referent zwrócił m.in. uwagę na różnicę między zdarzeniami a procesami: te pierwsze są momentalne i stanowią początek lub koniec tych drugich.

25. „Program badawczy Romana Ingardena” — prof. Jerzy Perzanowski

* * *

Dwa dni obrad konferencji wykazały, że spuścizna autora *Das literarische Kunstwerk* jest nadal źródłem inspiracji nie tylko dla bezpośrednich kontynuatorów tej spuścizny, ale także filozofów z kręgu Szkoły Lwowsko-Warszawskiej, której przedstawiciele za życia R. Ingardena raczej dystansowali się od jego dorobku.